

KUŞADASI, KADIKALESİ (ANAİA)

Zeynep Mercangöz¹

Kuşadası'nın güneyindeki sahilde bulunan Kadıkalesi'nde 2001 yılından bu yana yürütülen arkeolojik kazılar, görkemli burçları ve kalın duvarlarına rağmen burasının sadece bir savunma yapısı olmadığını ortaya koymuştur. Zira bu kalede 13. yüzyılda Bizans'ın çanak-çömlek, cam, kuyum gibi deniz aşırı ticaret için mallar üretilmiş görünmektedir. Diğer yandan Laskarisler (1204-1261) zamanında piskoposluk sarayı olarak kullanıldığını düşündüğümüz, 10. yüzyıl ve belki de daha eskilerden bir kilise/manastır kompleksi de bu duvarların himayesine sığınmış gibidir. Kalenin üzerinde konumlandığı höyük ise, 2002 yılında bulunan Hitit heykelciğinin ardından tüm alanlarda karışık kontekst içinden gelen buluntularla yapılan sondajlardan sağlanan verilere göre oldukça önemlidir.

Kazı öncesi Kadıkalesi'ne ilişkin bilgilerimiz arkeologlar *T. Wiegand*'ın 1900'lerin başlarında ve *W. Müler-Wiener*'in 1960'lardaki yayınları ile tarihçiler sınırlıydı. 19. yüzyıl *Kiepert* ve *Phillipson*'ın haritalarında adı geçen Kadıkalesi yukarıdakilerle *Foss*'un yayınlarında Anaia ile özdeşleştirilmiştir. Bu kent, Batı Anadolu'daki ilk çağ ve orta çağın önemli sahil yerleşimlerinden ve Meandros (Menderes) ovasının Thorax'ı (Gümüş Dağı) aşırıp Ephesos'a uzanan ticaret yolunun denize açılan kapılarından biri idi. Bizans çağında tüm tarihi boyunca bir piskoposluk merkezi olan yerleşim, Laskarisler zamanında (1204-1261) başpiskoposluğa yükselerek gümrük ve ticaret merkezi oldu. 1261'de Nymphaion antlaşmasıyla Bizans'ın Cenevizli tüccarlara tanıdığı imtiyazlı kentler arasında Anaia da vardı. Tarihçiler Pakhmeres'ten 1298'de Anaia'nın Türkler'in eline geçtiğini ve onlara karşı yürütülen mücadele için Bizans'ın davet ettiği Katalan ordusunun

Resim 1
Kuşadası,
Kadıkalesi'nin 2009
yılında balonla alınmış
hava fotoğrafı: Höyük
üzerinde yükselen
Bizans kalesinin
silindirik burçları,
sağ tarafta basamaklı
açmalar, geride kale
giriş kapısı ve önünde
gelişen açmalar
görülmemektedir.

1 Prof. Dr. Zeynep Mercangöz, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü,
Bornova - İzmir (zeynep.mercangoz@ege.edu.tr)

Resim 2

Üstte: 2005 Höyük sondajından Geç Tunç Çağı'ndan (MÖ 1150-1000) bir Miken Çanağı

Resim 4

Sağda: 2010 yılında kilisenin narteksinde ele geçen çok sayıda Bizans öncesi seramik buluntuları: Bu karede Protogeometrik (MÖ 1100-900), Geometrik (MÖ 900-700), Oryantalizan (MÖ 650-550), Arkaik (MÖ 550-480) kaplara ilişkin parçalar bir arada görülmektedir.

1304'te gemilerine buradan binip uzaklaştığını naklederler. Bu da kentin kısa bir süre için Bizans egemenliğine geri döndüğü, ancak hemen sonra tamamen Türklerin olduğu şeklinde yorumlanır. Yine de 13. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak Venedikliler'in Yunan, Ceneviz ve Türklerden oluşan Anaia'lı korsanlara ilişkin şikayetleri, burasının tamamen Türk hakimiyetinde olmadığını göstermektedir. Kazı verilerine göre ise kalede -1340 tarihli Rodos şövalyelerine ait sikkelerin de işaret ettiği gibi- 14. yüzyıl ortalarına değin Hristiyanlık ağırlıklı bir yaşamdan söz etmek mümkündür. Zira 2001 yılından bu yana buluntuların çoğunluğunu Bizans eserleri oluşturmuştur. Bunların içinde de, sikkelerle kurşun mühürler de dâhil olmak üzere, 12. ve 13. yüzyıllara ait olanlar çoğunluktadır.

Kale ortaçağda, bugün için kesin olarak konumlandırılmadığımız Anaia kentinin limanını korumak üzere kıyıdaki bir höyük üzerinde inşa edilmişti (Resim 1). 2002 yılında kalenin güneyinde surun hemen önünde bulunan bir Hitit heykeli çağdaşı kap-kaçak parçaları ile birlikte arkeoloji açısından höyüğün nedenli önemli olduğunu göstermişti. 2003 ve 2005 yıllarında güneyde surun dışında yapılan sondajlar ise Bizans kalesinin doğrudan protohistorik höyük üzerine oturduğunu ortaya koydu. Sondajlardan ele geçen buluntulardan Geç Tunç Çağı'na (MÖ 1150-1000) ait bir Miken seramiği dalga bezemeli çanak Aydın Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir (Resim 2). Aynı dönemden bir figürün başı ise höyüğün kale içindeki karışmış tabakalarda ele geçti (Resim 3). Höyüğün yayılımını araştırmak üzere 2008 ve 2009 kazı sezonlarında güneybatı köşede, bir önceki sondajın hemen önünde yapılan basamaklı açmalarda Bizans yapılaşmalarının

Resim 3

Üstte: Kale içinde bulunmuş Geç Tunç Çağı'na ait bir Miken figürin başı

Resim 5

Solda: Kale içinde bulunmuş Roma dönemine (MÖ 30- MS 4. yüzyıl) ait bir taş eser üst yüzüne haç motifi işlenerek Bizans döneminde devşirme olarak kullanılmış.

devam ettiği görülmüştür (Resim 1). Diğer yandan kalede duvarların dolgusunda kullanıldığını düşündüğümüz pek çok Erken Bizans ve Bizans öncesi dönemlerden seramik parçaları Bizans malzemeleriyle birlikte görülürler. Nitekim 2010 yılında, kilisenin batısındaki narteksin temizliği sırasında bir büyük torbayı dolduracak sayıda ve Protogeometrik dönemden Klasik, Arkaik ve Hellenistik döneme kadar çok çeşitli kaplara (Resim 4) ait seramik parçaları Bizans buluntuları ile birlikte ele geçmiştir. Bunları kilisenin bu kesiminde duvar ve örtülerdeki toprak dolguda kullandıklarını ve yıkımla narteks içindeki moloza karıştıklarını varsaymaktayız.

Dolayısıyla seramikler dışında höyük üzerinde şimdilik Geç Bizans öncesine ait herhangi bir mimari kalıntıya rastlanılmamıştır. Diğer yandan buluntular arasında rastlanılan çok sayıda Hellenistik ve Roma dönemine ait yazıt ve taş eserler, Bizans yapılarında kullanılmış devşirme malzemelerdir. Nitekim bunların *in situ* örnekleri kalenin ve kilisenin duvarlarında mevcuttur. Bunlardan biri de Roma dönemine ait olabilecek anıtsal yarım sütuna ait kaidedir ki Bizans döneminde sütunun oturduğu üst yüze bir haç yapılmıştır. Bu haliyle son kullanımında haçın cepheden görülmesi için duvara yerleştirilmiş olmalıydı (Resim 5).

Buluntuların çoğunluğunu Bizans'ın özellikle 12.-13. yüzyıla ait sırlı ve sırsız kaplarına ait seramikler oluşturur. Bunlar genelde surun dışında ve kale içinde ele geçmiş olan hatalı üretim atıklarıdır. Çalışmaların başından itibaren alanda yaygın olarak parçalarını gördüğümüz büyük küplerden (pithos) on iki kadarı girişin güneyinde *in situ* olarak bulununca, henüz bir fırına rastlanmasa da bu

Resim 6
2007 yılında kalenin girişinin güneyindeki işlikler olduğunu düşündüğümüz alandan iki pithos

Resim 8

Karşı Sayfa: 2009 yılında açılan şapelin kuzeyindeki ek yapıda ortaya çıkarılan piskopos gömüleri.

kesimde ele geçen kül atıklar ve havan, havaneli, üçayak gibi bazı üretim gereçleri çömlekçi atölyelerinin burada olabileceğini düşündürdü (Resim 6).

Kalenin ikinci çalışma yılında doğudaki giriş kapısı önünde küçük avlunun temizlenmesinin ardından içerideki çalışmalara başlanılmıştı. Burada ilk yıllarda açığa çıkarılan geç döneme ait bir mescit kalenin Bizans yapılaşmaları tesviye edilerek konumlanmıştı. Bunun kuzeyinde bir şapel önce içindeki ve dışındaki gömülerle ortaya çıkmaya başladı.² Açmalar kuzey ve batıya doğru genişledikçe şapelin kuzeyinde kilisenin özel mezar yapısı gibi kullanılmış bir ek yapı ile narteksler ve naos kısmen görüldü. (Resim 7) Şapelin içinde derinleşildiğinde ise öncekilerden daha özenli gömülerle karşılaşıldı.³ 2009'da şapel ve mezar ek yapısı zeminine değin temizlendi, ek yapının yan duvarlarında muhtemelen ahşap

2 Bu mezarlarda batı-doğu yönünde doğrudan toprağa yatırılmış iskeletler bulunmaktaydı ve her biri elleri göğüs ya da bellerinde bağlı olarak Ortaçağ Bizans geleneğindeki pozlardaydı. Bunların üzerleri genelde beşik çatı şeklinde yerleştirilmiş devşirme büyük kiremitlerle örtülmüştü.

3 Şapel içindeki mezarlar arasında çocuklara ait olanlar da vardı. Bunlardan ikisi birer tek altın küpe ve cam bileziklerle bulundu.

Resim 7
2009 kazı sezonu sonunda bir giriş avlusu ile ulaşılan kale içindeki açmaların görünümü: Fotoğrafın sağında işlikler, solda kare planlı mescit ve kilise kompleksi görülmektedir.

sandukalarla defnedilmiş üç gömü açıldı.⁴ (Resim 8) Bunlarla birlikte 2005 yılından itibaren güneydeki şapelinin içinden ve dışından en az üç ayrı kotta, üst üste yapılmış yüzden fazla gömüye rastlandı ve iskeletler antropolojik araştırmalar için kaldırıldı.

Kadikalesi'nde tüm sezonların en fazla arkeolojik verisi kilisenin güneybatısına sonradan eklenmiş sarnıçtan sağlanmıştır. Burada ilk kez 2007 yılında çalışılmıştı (Resim 9) ve ikinci kez 2009'da mekânlar tamamen temizlendi. Kare planlı sarnıç yapısı, ortadaki iyon-impot başlıklı bir sütundan yanlara atılmış kemerlerle dört gözlü olarak biçimlendirilmiştir ve bu haliyle İstanbul'daki Yerebatan v.b. sarnıçların küçük bir modelidir. Bugün yıkık olan sarnıçın üstü dört kubbemsi tonoz ile örtülüydü ve kilise ile organik bütünlüğü narteksten dönerek yükselen basamakların yer aldığı bir merdivenle sağlanmaktaydı. Daha sonraları burasının kapasitesi yetersiz bulunmuş olmalı ki kilisenin dış narteksinin güney birimi kapatılarak, içi sıvanıp esas sarnıçla birlikte kullanılmıştır. Olasılıkla anıtsal kilise kompleksi gibi burası da depremlerle iş göremez hale gelince, 13. yüzyıl sonlarından 14. yüzyıl başlarına değin bir zaman diliminde kilise içine veya çevresine konumlanmış görünen çömlekçi atölyelerinin çöplüğüne (bothros) dönüşmüştür. % 80'i bulan kap-kaçak parçalarının % 70'i sırsız mallara aitti. Sırsız kap-kacak arasında sivri dipleri, yumurtamsı gövdeleri ile çeşitlilik gösteren ve farklı boyutlardaki küçük amphoralar, belgelere göre 13. yüzyılda İtalyanlar'ın şarap almalarına izin verilen Anadolu'daki iki limanından birinin Anaia olduğunu doğrulamaktaydı adeta. Civardaki bağların üzümlerinden elde edilen şarap, kalede üretilen amphoralarla deniz aşırı yerlere pazarlanıyor olmalıydı. Sarnıçta, 5.000'i aşkın parça

4 Mezarlardan birinde Bizans imparatoru *Ioannes Doukas Vatatzes*'e (1222-1254) ait 17 altın sikke, bir diğerinde iskeletin boyun kesiminden gelen, piskoposluk atkısının sırma işlemelerine ait olabilecek altın iplikler bulundu ki bu da yapı kompleksinin piskopos gömülerini barındıran piskoposluk ikametgâhı olabileceğini göstermiştir.

ile Kadıkalesi'ndeki seramik üretiminin en yoğun grubunu oluşturan Zeuksippus tipi kaplardan hiçbir örnek bulunmamıştır. Buna karşılık Ege tipi seramiklerin ince kazılarından figürlü geniş kazılarına değin 700'den fazla örneği, kalenin Zeuksippus'tan sonra ikinci yoğun malzeme grubu olarak burada ele geçti. Sarnıçtaki Ege seramiklerinden dört ve kazıma-boya bezemeli örneklerden iki tabakla basamaklı açmalarda bulunan üç Zeuksippus tipi tabak ve bir tek renkli kase, kilisenin batısından gelen tek renk iki sırlı çanak ile birlikte 2009 yılında tümlenerek Aydın Müzesi'ne teslim edilmişlerdir.⁵ (Resim 10) Sarnıçtan ele geçen zengin çeşitlilikteki malzeme arasında 210 kadar maden buluntusu, 1000'den fazla parçadan oluşan cam objeler ve kemikler de vardır.⁶ Bunların arasında Akdeniz çanağından ithal Bizans ve İslam Seramikleri 11. yüzyıldan 13. yüzyıla kadarki ticari küreselliği göstermesi açısından önemlidir.

Sayırsız cam buluntunun sınırlı örneği kullanım gereci gibi dururken, pek çok bardak ve şişeye ait atölye artığı parçalar, frit ve cüruflar Kadıkalesi'ndeki

Resim 9

Yukarıda: 2007 kazı sezonunda kilisenin güneybatısındaki sarnıcın içindeki çalışmalar.

5 Sarnıçlardan biri pul halinde (henüz darp edilmemiş) olmak üzere 12.-13. yüzyıllardan dört Bizans kurşun mührü ile aynı yıllardan bir İslami akçe ve iki Bizans parası -ki sadece I. Manuel Komnenos'a (1143-1180) ait elektron sikke okunabilmiştir- sarnıç seramiklerini destekleyen az sayıdaki verilerdir.

6 Kemik buluntular, çok sayıdaki yiyecek artığı deniz kabuğu ve hayvan kemiği ile birlikte kalede kemik obje üretimini gösteren yarı işli kemiklerdir. Bunlar kazının tüm malzemeleri ile birlikte osteoarkeolojik açıdan incelenmektedir.

Resim 10

2009 yılında sarnıçta ve kalenin güney yamacındaki basamaklı açmalarda bulunup tümlenerek Aydın Müzesi'ne teslim edilmiş Bizans sırlı tabakları.

Resim 13

2006 yılı buluntusu çift taraflı mineli madalyonun Aziz Georgios betimli ön yüzü

Bizans camcılığının arkeolojik verileridir. Aslında Bizans sırlı seramik üretiminin olduğu her yerde cam da üretilmekteydi.

Şimdilik sadece dört tanesini bildiğimiz kalıplar, Kadıkalesi'nde seramik ve cam objelerin yanında kuyum ve hatta 2006 yılındaki bir kalıp buluntusuna göre ikona da üretildiğini göstermiştir. Küpe kalıplarından biri kuyumculuğun da oldukça yüksek beğeniye hitap ettiğine işaret eder. (Resim 11)

Kazı buluntularının seramiklerle ve camlarla karşılaştırıldıklarında sınırlı sayıdaki örneği doğrudan kilise eşyalarıdır. Bunlardan 2004 yılı buluntusu Aziz Pavlos'a ait olduğunu düşündüğümüz mermer ikona parçası (Resim 12) kiliseden hayli üst kotta ele geçti. Bir diğer Hristiyanlık imgeli buluntu olan mineli çift taraflı madalyona -ki bir yüzünde Aziz Propokopios diğer yüzünde Aziz Georgios (Resim 13) resmedilmiştir- kiliseden uzakta, mescidin hemen karşısındaki yolun dolgusunda rastlanıldı. Bunların yanında 2009 yılında mezarlardan gelen iki kurşun hacı matarası Kutsal Topraklara aittir ve Kadıkalesi'ndeki kilise ruhbanlarının Kudüs'e giderek hacı olduklarını gösterir. (Resim 14)

Kadıkalesi'nde kazılarda ele geçen 14.-15. yüzyıllardan bazı sikkelerle bir-iki küçük buluntu dışında Bizans'ın hemen sonrasına ilişkin herhangi bir mimari

veri yoktur. Kalenin yakın çevresinde de bilinen bir Türk yapısı saptanmamıştır.⁷ Daha ikinci yıl temizlediğimiz ve kible duvarındaki mihrap nişi ile ayırt edilen mescit ne buluntuları ne de mimarisıyla tarihlendirilemese de bu yapının 18. yüzyıldan ya da en geç kalenin batısındaki Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'nda (20. yüzyıl başı) kullanılan tabya (Resim 15) ile çağdaş olabileceğini düşünüyoruz. Bu konudaki araştırmalarımız kalede ele geçen Osmanlı sikke ve küçük buluntularıyla tekrar gözden geçirilmektedir.

Resim 11 - Sol Altta: 2009 buluntusu arduazdan küpe kalıbı.
Resim 12 - Yukarıda: 2004 yılı buluntusu mermer ikona parçası: Aziz Pavlos'a ait olduğunu düşündüğümüz baş.
Resim 14 - Yukarıda: 2009 buluntusu Kudüs'ten getirilmiş iki kurşun hacı matarasından (ampulla) biri.
Resim 15 - Sol Üstte: 2006-2007 yıllarında açılan kalenin batı tarafındaki Osmanlı tabyası.

7 Kadikalesi'nden pek uzak olmayan ve Osmanlı döneminin Anya'sında (bugünkü Soğucak) tek bir cami vardır ve o da oldukça geç tarihlidir. Şimdiki bilgilerimize göre, Anaia'nın güneyindeki Balat (Miletos) ve kuzeyindeki Ayasuluk/Selçuk (Ephesos) gibi merkezlerdekine benzer bir Türk yapılaşması Kadikalesi çevresinde hiçbir zaman olmamış görünmektedir. Kale içindeki mescit ve tabyalar ise kalenin çok geç kullanımına yani Osmanlı'nın son yıllarına aittirler.

BİBLİYOGRAFYA

Yararlanılan Anaia ve Kadıkalesi Hakkındaki Başlıca Yayınlar (Kronolojik Olarak):

Kiepert 1891	H. Kiepert, <i>Spezialkarte von Westlichen Kleinasien</i> , 1: 250 000. Berlin 1891.
Wiegand, Schrader 1904	T. Wiegand-H. Schrader, <i>Priene</i> , Berlin, 1904, 490-491.
Philippson 1913	A. Philippson, <i>Topographische Karte des Westlichen Kleinasien</i> , 6 Blatt, 1: 300 000, Gothe 1910-1913.
Müler-Wiener 1961	W. Müler-Wiener, <i>Mittelalterliche Befestigungen im südlichen Jonien</i> , <i>Istanbuler Mitteilungen</i> 11, 1961, 65-69.
Foss 1979	Clive Foss, <i>Ephesus after Antiquity: A late antique, Byzantine and Turkish City</i> , London 1979, 124-125,129.

Kadıkalesi Kazı ve Buluntuları Hakkındaki Başlıca Yayınlar (Kronolojik Olarak):

Mercangöz 2003	Z. Mercangöz, Kuşadası, Kadıkalesi 2001 Yılı Çalışmaları, 24. <i>KST</i> , 27-31 Mayıs 2002, 2. Cilt, Ankara 2003, 125-138.
Akdeniz 2004	E. Akdeniz, "Kuşadası Kadıkalesi Kazısında Bulunan Bir Hitit Heykelciği", <i>OLBA IX (2004)</i> , s. 21-57.
Doğer 2004	L. Doğer, "Anaia-Kuşadası Kadıkalesi Kazısı 2002 Yılı Bizans Dönemi Seramik Buluntuların Ön Değerlendirmesi", <i>Sanat Tarihi Dergisi</i> , XIII/1 (Nisan 2004), İzmir 2004, s. 1-31.
Akdeniz 2007	E. Akdeniz, "Kadıkalesi Kazısı Miken Buluntuları-Mycenaean Finds from the Excavation", <i>Arkeoloji Dergisi IX (2007/1)</i> , 35-69.
Mercangöz 2008	Z. Mercangöz, "Kuşadası, Kadıkalesi Kazısı 2006 Yılı Çalışmaları", 24. <i>KST</i> , 28 Mayıs-01 Haziran 2007, 3., Ankara 2008, 449-470.
Mercangöz, Doğer 2009	Z. Mercangöz- L. Doğer, "Arkeometri Çalışmalarında Kuşadası Kadıkalesi Kazısı Bizans Seramik Buluntularının Yeri", <i>1. ODTÜ Arkeometri Çalıştayı, Türkiye Arkeolojisi'nde Seramik ve Arkeometrik Çalışmalar</i> , 7-9 Mayıs 2009, Ankara 2009, 83-101.
Mercangöz 2010a	Z. Mercangöz, "Ostentatious Life in a Byzantine Province: Some Selected Pieces from the Finds of the Excavation in Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia (Prov. Aydın, TR)", <i>Byzanz-Das Römerreich im Mittelalter</i> , Teil 2,1, Scauplatze, ed. F:Daim-J. Drauschke, Mainz 2010, 181-198.
Mercangöz 2010b	Z. Mercangöz, "Kommerkion ve Emperion Olarak Anaia'nın Değişken Yazgısı", <i>1. Sevgi Gönül Bizans Araştırmaları Sempozyumu</i> , Bildiriler, ed. A. Ödekan, E. Akyürek, N. Necipoğlu, İstanbul 2010, 279-292. Ayrıca kazıdan seçilmiş bazı küçük buluntular bir sergi katalogunda da Z. Mercangöz, V. Bulgurlu ve C. Ünal tarafından yayınlanmıştır: A. Ödekan (ed.), "Kalanlar" 12. ve 13. Yüzyıllarda Türkiye'de Bizans-The "Remnants" 12th and 13th Centuries Byzantine Objects in Turkey. (İstanbul 2007), 66-86.
Üstündağ 2010	H. Üstündağ, "Palaeopathological Evidence for Social Status in a Byzantine Burial from Kuşadası, Kadıkalesi/Anaia: a Case of Diffuse Idiopathic Skeletal Hyperostosis (DISH)", <i>Byzanz-Das Römerreich im Mittelalter</i> , Teil2,1, Schauplatze, ed. F:Daim-J. Drauschke, Mainz 2010, 199-210.